Interreg
Danube Transnational Programme
YOUMIG

YOUMIG project

Delovni sklop 6 – Aktivnost 6.2

Nacionalna priporočila za boljše institucionalno sodelovanje na področju migracij mladih

Nacionalna priporočila
SLOVENIJA

Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana
Mariborska razvojna agencija, Maribor

Povzetek

Leta 2017 je prebivalstvo, rojeno v tujini, predstavljalo 12 % celotnega prebivalstva Slovenije in 15,1 % celotnega prebivalstva Mestne občine Maribor. Delež prebivalstva, rojenega v tujini, v Mariboru počasi narašča. Približno tretjina mariborskega prebivalstva, rojenega v tujini, se je rodila v EU, medtem ko je bilo več kot devetdeset odstotkov preostalih rojenih v treh republikah nekdanje Jugoslavije (Bosni in Hercegovini, Srbiji in Kosovu ter Severni Makedoniji). V letih 2008–2015 je bil selitveni prirast v starostni skupini od 15 do 34 let pozitiven, v starostni skupini od 0 do 14 let v glavnem pozitiven, v starostni skupini 35 let in več pa v glavnem negativen.

Raziskovanje razpoložljivosti izbranih kazalnikov na različnih področjih, povezanih z migracijami in razvojem, je pokazalo, da jih je velika večina že dostopnih ali pa jih je mogoče pridobiti na zahtevo tudi na ravni občine (LAU2). Nekateri kazalniki, ki jih je projekt YOUMIG ocenil kot zelo pomembne, niso (v celoti) na voljo. Po oceni možnosti in pomembnosti zagotavljanja izbranih novih in izboljšanih kazalnikov priporočamo, da se prizadevanja osredotočijo na pridobitev dveh od teh: 1) število prijavljenih povratnih migrantov ter 2) stopnjo izobrazbe in poklic priseljencev.

Statistični urad Republike Slovenije lahko zagotovi podatke o povratnih migrantih, začenši z osebami, ki so se odselile iz Slovenije 1. januarja 2008. Nekateri migranti pa se niso odjavili, ko so zapustili Slovenijo, zato jih po vrnitvi (statistično) ne moremo obravnavati kot povratne migrante. Posledice neprijavljanja odselitve so: a) nepopolni podatki o številu izseljencev; b) precenjeno število prebivalcev Slovenije, vključno s precenjenim številom tujcev v Sloveniji; ter c) premalo poglobljeno poznavanje števila in položaja izseljenih slovenskih državljanov, kar preprečuje kakršno koli ustrezno oblikovanje politike, namenjene privabljanju teh izseljencev k vrnitvi in oblikovanju učinkovitih ukrepov, ki bi privedli do njihove povratne migracije. Za namene identifikacije neodjavljenih izseljencev iz Maribora v druge države priporočamo, da Upravna enota Maribor sklene sporazume z ustreznimi podjetji/ministrstvi/institucijami, kot so 1) Pošta Slovenije – da stalno (ali občasno) odkriva osebe, ki jim v roku enega leta (ali do treh let) večkrat ni bilo mogoče vročiti uradne pošte, ter o tem poroča Upravni enoti Maribor; 2) Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije – da stalno (ali občasno) preverja osebe, ki prejemajo slovensko pokojnino v drugo državo; 3) Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije – da občasno preverja, ali so prebivalci vključeni v zdravstveno zavarovanje in uporabljajo zdravstvene storitve v Sloveniji (neuporaba zdravstvenih storitev v Sloveniji s strani posameznikov, za katere se pričakuje, da bi jih uporabljali, je posredni znak, da oseba morda ne prebiva v Sloveniji); 4) Statistični urad Republike Slovenije – da občasno preverja neuporabo izobraževalnih storitev v Sloveniji s strani prebivalcev, za katere se pričakuje, da bi jih uporabljali; in 5) Finančni urad Maribor – da preverja, ali so osebe, za katere se sumi, da ne prebivajo več v Sloveniji, davčni zavezanci v Sloveniji.

Postopek izboljšanja razpoložljivosti in kakovosti kazalnikov v okviru projekta YOUMIG je pokazal, da so podatki o poklicu zaposlenih priseljencev nezanesljivi. To je posledica dejstva, da te podatke

delodajalci posredujejo Zavodu za zdravstveno zavarovanje Slovenije in Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje brez materialnega dokaza. Prav tako delodajalci niso dolžni posodabljati sprememb v poklicu svojih zaposlenih, zaradi česar je zanesljivost podatkov še manjša, saj zaposleni lahko spremenijo poklic med daljšo zaposlitvijo pri istem delodajalcu. Informacija o izobrazbi je sicer vključena v Centralni register prebivalstva, a se ob prijavi prebivališča ne zbira več, saj se ni zahtevalo nobenega dokaza o doseženi izobrazbi in je bila zato informacija lahko neverodostojna. Stopnja izobrazbe priseljencev, ki niso niti zaposleni niti vključeni v proces izobraževanja, ni nikjer registrirana. Poleg tega iskalci zaposlitve, ki so ekonomski ali politični migranti, pogosto ne navedejo svoje prave stopnje izobrazbe, da ne bi bili preveč kvalificirani in zato ne bi dobili dela (brez zaposlitve/sredstev za preživljanje pa ne morejo ostati v Sloveniji).

Vzpostavljanje evidenc na način, ki bi zagotavljal točne podatke o trenutni stopnji izobrazbe in poklicu priseljencev, je zato bilo opredeljeno kot izziv. Ker so ti kazalniki pomembni za nacionalne, regionalne in lokalne organe oblasti pri njihovi vlogi oblikovalcev politik na področju prebivalstva, migracij, gospodarstva, razvoja itd. tako v (potencialnih) državah pošiljateljicah kot v (potencialnih) državah prejemnicah, pa priporočamo, da se razmisli o periodičnem posodabljanju podatkov o stopnji izobrazbe in poklicu zaposlenih. Pobudo lahko prevzame ministrstvo, pristojno za delo oziroma izobraževanje, ali zainteresirana institucija na nacionalni ravni (ne nujno Statistični urad Republike Slovenije).

Za občinsko raven je bila pripravljena lokalna analiza stanja o transnacionalni migraciji mladih za boljše razumevanje lokalnih procesov, povezanih z migracijami mladih. Analiza za Mestno občino Maribor (Slovenija) je opredelila več izzivov, ki so izven neposrednega vpliva lokalne uprave, saj vprašanja ureja nacionalna zakonodaja. Občina bi lahko posredovala na naslednjih področjih:

1. Zagotoviti pregled informacij za migrante glede različnih upravnih vprašanj;
2. Vzpostaviti podporno okolje za spodbujanje (samo)zaposlovanja za mlade in mlade migrante v Maribor;
3. Izboljšati odnos lokalnega prebivalstva do migrantov, ki se je zlasti poslabšal v času migrantske krize v obdobju 2015–2016.

Nobena od aktivnosti na lokalni ravni ne more učinkovito spremeniti razmer v lokalni skupnosti, razen če obstaja institucionalna zaveza za spremembo. V ta namen bi bilo treba ustanoviti posebno občinsko delovno skupino, ki bi obravnavala vprašanja migracij mladih in jih usklajevala z nacionalnimi organi.

Projekt YOUMIG na kratko

Polno ime: YOUMIG – izboljšanje institucionalnih zmogljivosti in spodbujanje sodelovanja za soočanje z vplivi transnacionalne migracije mladih
Projekt **transnacionalnega programa Podonavje**
Datum začetka: 1. 1. 2017
Datum zaključka: 30. 6. 2019
Proračun: 2.718.853 EUR (prispevek ESRR: 2.055.179 EUR, prispevek IPA: 255.846 EUR)
Številka razpisa: 1. razpis
Prednostna os: 4 (Dobro upravljano Podonavje)
Posebni cilj: 4.1. (Izboljšati institucionalne zmogljivosti za reševanje glavnih družbenih izzivov)
Projektni partnerji:
Vodilni partner: Madžarski centralni statistični urad (HU)
Vodje delovnih sklopov: Univerza na Dunaju (AT), Inštitut za vzhodne in jugovzhodne evropske študije v Leibnizu (DE), Mariborska razvojna agencija (SI), INFOSTAT – Inštitut za informatiko in statistiko (SK)
Partnerji ESRR: Občina Szeged (HU), mesto Gradec (AT), Inštitut za ekonomska raziskovanja (SI), Romunski inštitut za raziskave nacionalnih manjšin (RO), Občina Sfântu Gheorghe (RO), Nacionalni inštitut za statistiko Republike Bolgarije (BG), Občina Burgas (BG), Mestna občina Bratislava – Rača (SK)
Partnerji IPA: Statistični urad Republike Srbije (RS), Inštitut za družbene vede (RS), Občina Kanjiža (RS)
Povezani strateški partnerji: Statistični urad Avstrije (AT), mesto Karlsruhe (DE), Zvezni inštitut za populacijske raziskave (DE)

S projektom YOUMIG, v katerem sodeluje 19 partnerjev iz 8 držav, želimo podpreti lokalne oblasti pri izrabi razvojnega potenciala mladih migrantov, kar bo prispevalo k boljšemu upravljanju Podonavske regije in njeni večji konkurenčnosti. Cilj projekta je krepiti institucionalne zmogljivosti z namenom izboljšati nezadostne lokalne podatke o migracijah mladih, in prispevati k boljšemu političnemu odločanju s poudarkom na človeškemu kapitalu. Statistični uradi in akademske organizacije se z lokalnimi organi oblasti povezujejo v kompleksno in prilagojeno večnivojsko in transnacionalno sodelovanje z namenom oblikovanja lokalnih razvojnih strategij, temelječih na izboljšanih kazalcih vpliva migracij mladih, in uvedbe transnacionalno preizkušenih orodij za obvladovanje lokalnih izzivov. Okrepljeno sodelovanje vseh deležnikov bo vodilo tudi v povečanje njihovih zmogljivosti za soočanje z omenjenimi izzivi.

Delo v okviru projekta YOUMIG je strukturirano v šest delovnih sklopov (DS-jev). Ob vodenju (DS1) in komuniciranju (DS2) je tematsko delo razdeljeno na naslednji način. Skladno s konceptualnim okvirjem projekta vsi partnerji prispevajo k razvoju boljših podatkov o migracijah mladih in njihovem vplivu na razvoj na ravni EU ter nacionalni in lokalni ravni z izdelavo lokalnih analiz stanja za lokalne partnerje (DS3). S celovitim vrednotenjem lokalno dostopnih kazalnikov v zvezi z migracijami mladih na podlagi rezultatov projekta ugotavljamo pomanjkljivosti pri merjenju lokalnih izzivov ter oblikujemo in preizkušamo nove oziroma izboljšane kazalnike migracij mladih (DS4). Na lokalni ravni projekt izboljšuje zmogljivosti za upravljanje povezanih procesov s skupnim preizkušanjem in uvajanjem dobrih praks in institucionalnih enot, prilagojenih lokalnim potrebam (DS5). Projekt se zaključi s transnacionalno preizkušenimi orodji za vse ravni upravljanja, ki prispevajo k boljšim strategijam, politikam in storitvam v zvezi z migracijami mladih (DS6).

Rezultati YOUMIG-a so dosegljivi na http://www.interreg-danube.eu/approved-projects/youmig/outputs.

1. UVOD

1.1. Kratka predstavitev migracij mladih

Mobilnost mladih po vsem svetu se je v zadnjih desetletjih povečala in pojavljala v različnih oblikah. Države v Podonavju niso izjeme, saj se soočajo z izzivi tako odhoda kot priliva mladih migrantov. Poleg tradicionalnih vzrokov tega pojava so se pojavili novi vzroki, ki spodbujajo migracije, zaradi katerih so migracijski vzorci bolj zapleteni. Izseljevanje mladih lahko povzroči veliko izgubo delovne sile in človeškega kapitala ob hkratnih neugotovljenih denarnih prilivih (nakazilih zdomcev), po drugi strani pa priseljevanje, če se z njim ne upravlja pravilno, lahko privede do marginalizacije in neučinkovitega koriščenja človeških virov. Migracije mladih in njihove posledice terjajo boljše upravljanje na vseh ravneh, da bi bilo njihovo upravljanje na lokalni ravni lažje in bi se lahko njihov potencial izkoristil za lokalni razvoj.

1.2. Kratka predstavitev migracij mladih v Sloveniji

1.2.1. Migracije v Sloveniji

Od leta 2001 (ko je Slovenija imela 1.990.994 prebivalcev) do leta 2016 se je število prebivalcev povečalo za 74.094 – predvsem v letih 2001–2010, ko je naravni prirast znašal 6.749 oseb, selitveni prirast pa 66.695 oseb.

Bosna in Hercegovina, Hrvaška, Srbija, Kosovo in Severna Makedonija predstavljajo prvih pet najpogostejših držav rojstva slovenskega prebivalstva tujega porekla. Letni selitveni prirast slovenskih državljanov je v Sloveniji negativen že od leta 2000, od leta 2012 pa je postal še izrazitejši, ko je število izseljencev vsako leto preseglo število priseljencev za več kot 5.000. Od 29.400 izseljencev, ki so se iz Slovenije odselili v letih 2008–2013 in so bili 1. januarja 2015 še živi, se je do konca leta 2014 v državo vrnilo 4.100 (14 %) (Razpotnik, 2017). Zdi se, da je stopnja vrnitve najvišja v prvih dveh do treh letih po odselitvi v tujino. Selitveni prirast (1.051 oseb) je bil v letu 2016 (ko je število priseljenih znašalo 16.623 oseb) najvišji po letu 2011. Leta 2016 smo že sedemnajsto leto zapored beležili negativen selitveni prirast državljanov Slovenije, po drugi strani pa je bil selitveni prirast tujih državljanov že osemnajsto leto zapored pozitiven.

Leta 2011 je v Sloveniji živelo 228.588 oseb, rojenih v tujini, kar je predstavljalo 11,1 % celotnega prebivalstva. Leta 2017 je prebivalstvo, rojeno v tujini (244.294 oseb), predstavljalo 12 % celotnega prebivalstva. Velika večina je izvirala iz Bosne in Hercegovine (102.848), Hrvaške (46.112), Srbije (24.344), Kosova (16.167) in Severne Makedonije (15.880).

1.2.2. Migracije v Mariboru

V letih 1995–2016 je bila naravna sprememba prebivalstva v Mariboru negativna. V vseh letih, razen treh (1998, 2010 in 2012), je bil mednarodni selitveni prirast pozitiven, po drugi strani pa je skozi celotno opazovano obdobje notranji selitveni prirast ostal negativen. Vse to je imelo za posledico zmanjšanje števila celotnega prebivalstva v obdobjih 1995–2006, 2010–2012 in 2015–2016.

Gibanje prebivalstva Maribora in Slovenije kažeta podobna vzorca: stagnacija v kombinaciji z zmanjšanjem v obdobju 1997–2006 in relativno visokim porastom v letu 2008.

Delež prebivalstva med 15. in 34. letom starosti se v Mariboru v zadnjih treh desetletjih zmanjšuje, delež prebivalstva, starega 35 let in več, pa se povečuje. Višje število živorojenih otrok od leta 2008 je zaustavilo zmanjšanje deleža prebivalstva, starega do 14 let. Drugi dejavnik, ki je prispeval k povečanju deleža te starostne skupine, je bil selitveni prirast prebivalstva, starega do 14 let, ki je bil negativen do leta 2011, kasneje pa pozitiven.

V letih 2008–2015 – za katera so na voljo podatki po starosti – selitveni prirast ni presegel 6,4 (v letu 2013) in 5,6 (v letu 2010) oseb na 1000 prebivalcev. Za starostno skupino 15–34 let je bil selitveni prirast v vseh opazovanih letih pozitiven. Za starostno skupino 35 let in več je bil v glavnem negativen, medtem ko je bil za starostno skupino 0–14 let v glavnem pozitiven. Skupni selitveni prirast je ostal negativen, predvsem zaradi izseljevanja v druge slovenske občine.

Prebivalstvo, rojeno v tujini, predstavlja počasi naraščajoč delež celotnega prebivalstva Maribora: z 12,0 % leta 1991 na 15,1 % leta 2017. Leta 2017 je bila približno tretjina prebivalstva, rojenega v tujini, rojena v EU; več kot devetdeset odstotkov ostalih pa jih je bilo rojenih v treh republikah nekdanje Jugoslavije (Bosna in Hercegovina, Srbija in Kosovo ter Severna Makedonija).

1.3. Kratka predstavitev koncepta upravljanja na več ravneh

Upravljanje na več ravneh (angleški termin je multi-level governance ali MLG), kot ga je opredelil Odbor regij Evropske unije, pomeni usklajeno ukrepanje EU, njenih držav članic ter lokalnih ravni upravljanja, ki temelji na partnerstvu ter vključuje operativno in institucionalno sodelovanje v vseh fazah politik, od priprave do izvajanja. Ti ukrepi zahtevajo usklajevanje in prenos pristojnosti z nacionalnih na nižje ravni. Velik pomen ima transnacionalna raven EU, zlasti kar zadeva upravljanje politike migracij in integracije na več ravneh. Zato se MLG nanaša na razpršenost centralne vladne oblasti tako vertikalno na akterje na različnih teritorialnih in upravnih ravneh, kot horizontalno na akterje in področja na isti ravni upravljanja.

Regionalne pristojnosti na področju migracijskih politik niso velike, lokalne oblasti pa so pristojne za zagotavljanje javnih storitev za migrante. Zato bi bilo treba dodatno okrepiti podlago za sodelovanje MLG, lokalne skupnosti pa je treba obravnavati kot partnerje v političnem dialogu na nacionalni ravni o ciljih in kazalnikih migracij in integracije.

1.4. Kratka predstavitev aktivnosti 6.2 Vzpostavitev načrta sodelovanja pri upravljanju na več ravneh

Pričujoči dokument je rezultat prizadevanj v okviru projekta YOUMIG, da bi se spodbudilo sodelovanje med različnimi ravnmi upravljanja in preskusilo mehanizme izmenjave znanja. V okviru te aktivnosti smo preizkusili načine sodelovanja med nacionalnimi upravnimi organi, statističnimi uradi, raziskovalnimi ustanovami in lokalnimi skupnostmi pri zagotavljanju boljšega merjenja, vrednotenja in upravljanja vzrokov, značilnosti in vplivov migracij mladih, kar je privedlo do boljšega sodelovanja pri upravljanju na več ravneh. Na podlagi prejšnjih rezultatov projekta (lokalnih analiz stanja; nabora novih oziroma izboljšanih kazalnikov ter točk »vse na enem mestu«) je bilo uporabljenih več kanalov institucionalnega sodelovanja na različnih ravneh upravljanja.

Tukaj navedena priporočila izvirajo iz teh projektnih aktivnosti, kot tudi vrste delavnic, ki so se odvijale na to temo v sedmih državah projekta. V obdobju 2018–2019 sta bili organizirani dve vrsti delavnic na nacionalni ravni v vsaki državi. Delavnica za zastavljanje ciljev je bila namenjena evidentiranju obstoječega znanja in pristojnosti, vrednotenju trenutnih praks sodelovanja in opredelitvi potreb po in možnosti za izboljšano sodelovanje pri upravljanju na več ravneh na osnovi koncepta MLG. Delavnica za razvoj vizije pa je bila namenjena razpravi o nacionalnih priporočilih za boljše institucionalno sodelovanje na področju migracij mladih, ki so glavni rezultat aktivnosti.

2. NACIONALNA PRIPOROČILA GLEDE SODELOVANJA PRI UPRAVLJANJU NA VEČ RAVNEH

Raziskovanje razpoložljivosti izbranih kazalnikov na različnih področjih, povezanih z migracijami in razvojem, je pokazalo, da jih je velika večina že dostopnih ali pa jih je mogoče pridobiti na zahtevo tudi na ravni občine (LAU2). Nekateri kazalniki, ki so bili v okviru projekta YOUMIG ocenjeni kot zelo pomembni, pa niso (v celoti) na voljo: število povratnih migrantov (in njihove osnovne demografske značilnosti); izobrazba (raven usposobljenosti) in poklic priseljencev; stopnja prekomerne usposobljenosti migrantov (za delo, ki ga opravljajo); število aktivnih podjetij po velikosti (številu zaposlenih), lastništvu (v lokalni/tuji lasti) in sektorju; razmerje odhodne mobilnosti študentov; namen, izseliti se iz Slovenije; delovna sila v zdravstvu (vključno pomanjkanje); nezadovoljeno povpraševanje po storitvah oskrbe na domu; nezadovoljeno povpraševanje po socialnih stanovanjih; strpnost do tujcev; število primerov diskriminacije priseljencev itd. Po oceni možnosti in pomembnosti zagotavljanja

novih in izboljšanih kazalnikov priporočamo, da se prizadevanja osredotočijo na pridobitev dveh kazalnikov: 1) število prijavljenih povratnih migrantov ter 2) stopnjo izobrazbe in poklic priseljencev.

2.1. Področje intervencije št. 1

2.1.1 Število prijavljenih povratnih migrantov – da se ve, kdo so povratni migranti, kakšno vrsto podpore potrebujejo oziroma bodo najverjetneje potrebovali

Povratna migracija pomeni vrnitev v državo ali regijo izvora po znatnem obdobju bivanja v tujini ali v drugi regiji (King, 1986). Povratna migracija torej ne pomeni tretje oblike selitvenega gibanja poleg izseljevanja ali priseljevanja, ampak je vedno eno od teh gibanj. Ne samo, da se lahko vrne prvotna izseljena generacija, ampak lahko tudi druga generacija ali poldruga generacija prepozna razloge za vrnitev, če se ohranjajo močne vezi z državo izvora (npr. preko rednih obiskov ali transnacionalnih identitet) (King, 2012).

Izguba ljudi zaradi izseljevanja vpliva na neto človeški kapital države. V večini držav je delež visoko kvalificiranih ljudi višji med izseljenci kot pa v celotnem prebivalstvu. Zaradi tega se izseljevanje pogosto razume kot izguba visoko usposobljenih ljudi in se pogosto imenuje »beg možganov« (Fassmann, Gruber in Németh, 2018). Zato lahko vračanje izseljencev pozitivno vpliva na gospodarski razvoj države izvora (De Haas, 2005).

»Evalvacijsko poročilo glede kazalnikov migracij mladih, vključno z ugotavljanjem pomanjkljivosti« (Skoglund, 2018) je pokazalo, da se kazalniki povratne migracije (število prijavljenih povratnih migrantov po spolu in stopnji izobrazbe; pet najpogostejših držav, iz katerih prihajajo povratni migranti; raven usposobljenosti povratnih migrantov) v državah projekta YOUMIG dojemajo kot pomembni. Osnovni kazalnik »število prijavljenih povratnih migrantov po spolu in stopnji izobrazbe« v večini teh državah ni na voljo. Medtem ko je večina držav z dodatno obdelavo podatkov lahko zagotovila podatke o številu povratnih migrantov vsaj na nacionalni ravni in za določena obdobja (z izjemo Slovaške, kjer ti podatki niso na voljo), pa so le štiri države (vključno s Slovenijo) lahko zagotovile podatke o najpogostejših petih državah, iz katerih povratni migranti prihajajo.

Kazalnik povratne migracije je bil opredeljen kot pomemben za nacionalne, regionalne in lokalne organe oblasti pri izvajanju njihove vloge oblikovalca politik na področju migracij, razvoja itd. tako v (potencialnih) državah pošiljateljicah kot v (potencialnih) državah prejemnicah. Zato je zelo priporočljivo, da so ti podatki čim bolj popolni. Zlasti lokalne

skupnosti morajo vedeti, kdo so povratni migranti in kakšno vrsto podpore potrebujejo oziroma bodo najverjetneje potrebovali, da jim bodo lahko zagotovili ustrezne storitve.

Statistično so povratni migranti v Sloveniji opredeljeni kot osebe, rojene v Sloveniji (Slovenija je njihova prva država prebivanja), ki so se iz tujine preselile nazaj v Slovenijo. Centralni register prebivalstva pa omogoča prepoznavanje povratnih migrantov tudi med prebivalci, rojenimi v tujini, ki so se izselili iz Slovenije 1. januarja 2011 ali kasneje. To pomeni, da uradna definicija povratnih migrantov ne predstavlja ovire za pridobitev popolnih podatkov o povratni migraciji.

Statistični urad Republike Slovenije je s povezovanjem letnih migracijskih podatkovnih baz ugotovil, koliko izseljencev se je vrnilo, začenši z osebami, ki so se odselile iz Slovenije 1. januarja 2008 (Razpotnik, 2017). Kazalnik je zdaj na voljo za vse ravni (nacionalno, regionalno in lokalno). Podatki o povratnih migrantih se bodo tako nenehno izboljševali, dokler ne bodo dokončno (v približno petih do šestih desetletjih) zajemali skoraj vseh povratnih migrantov.

Teoretično bi morali biti podatki o povratni migraciji na voljo tudi za prejšnja leta. Povratne migrante je mogoče identificirati s primerjavo podatkov popisov prebivalstva (leta 1991 in 2002) s podatki Centralnega registra prebivalstva. Toda, tak postopek bi dal nepopolne in nezanesljive podatke, zato ni vreden truda. Druga ovira za to, da bi imeli popolne podatke, je dejstvo, da se nekateri migranti niso odjavili, ko so zapustili Slovenijo,[1] zato jih po vrnitvi (statistično) ne moremo obravnavati kot povratne migrante. Neregistrirana odselitev iz Slovenije vključuje tako državljane Slovenije kot tujce s stalnim prebivališčem v Sloveniji (večinoma delovne migrante), ki so se preselili v drugo državo. Posledica tega so: a) nepopolni podatki o številu izseljencev; b) precenjeno število prebivalcev Slovenije, vključno s precenjenim številom tujcev v Sloveniji; in c) premalo poglobljeno poznavanje števila in položaja izseljenih slovenskih državljanov, kar preprečuje ustrezno oblikovanje politik, namenjenih privabljanju teh izseljencev k vrnitvi v Slovenijo in oblikovanju učinkovitih ukrepov, ki bi privedli do njihove povratne migracije. Zanimivo je, da so statistični strokovnjaki izpostavili tudi vprašanje prekomernega odjavljanja, to je administrativne odjave kljub nadaljnjemu bivanju v Sloveniji.[2]

Ugotovljeno je, da velik izziv predstavlja organiziranje in usklajevanje aktivnosti ustreznih deležnikov na različnih ravneh upravljanja, katerih cilj je spodbuditi izseljence, da odjavijo

[1] Posledično prenehanje njihovega prebivanja v Sloveniji ni razvidno iz Centralnega registra prebivalstva.
[2] Statistični urad Republike Slovenije to zadevo rešuje s preverjanjem, ali se odjavljene osebe še vedno pojavljajo v enem ali več nacionalnih registrih (na primer tri leta po odjavi).

svoje prebivališče v Sloveniji, in identificirati tiste, ki tega ne storijo. Zaradi tega sta tako projekt SEEMIG[3] v letih 2012–2014 kot tudi projekt YOUMIG izpostavila vprašanje, kako pripraviti izseljence do tega, da odjavijo svoje prebivališče ob selitvi iz Slovenije. Upoštevaje izkušnje in znanje, pridobljeno pri projektu SEEMIG, so udeleženci Delavnice za zastavljanje ciljev, organizirane v okviru projekta YOUMIG (IER in MRA, 2018), razpravljali o možnih načinih odkrivanja neprijavljenih odselitev na podlagi znakov, da oseba ne živi več v Mariboru (ali kateri koli drugi občini) ali Sloveniji. Ti znaki vključujejo: ponavljajočo nezmožnost vročiti uradno pošto na uradnem naslovu; prejemanje slovenske pokojnine ali drugih socialnih prejemkov v drugi državi; nevključenost v obvezna socialna zavarovanja; nekoriščenje zdravstvenih in izobraževalnih storitev v Sloveniji s strani posameznikov in njihovih družinskih članov, za katere se pričakuje, da jih bi koristili; in neprejemanje nobenega dohodka. Projekt YOUMIG **priporoča** naslednjo strukturo upravljanja na lokalni in nacionalni ravni za odkrivanje neodjavljenih izseljencev iz Maribora (ali katere koli druge občine v Sloveniji) v druge države, ki opredeljuje ključne korake v postopku zagotavljanja kazalnikov.

Za namen identifikacije neodjavljenih izseljencev iz Maribora v druge države bi morala Upravna enota Maribor skleniti sporazume z ustreznimi podjetji/ministrstvi/institucijami, kot so:

- Pošta Slovenije – da stalno (ali občasno) odkriva osebe, ki jim v roku enega leta (ali do treh let) večkrat ni bilo mogoče vročiti uradne pošte, ter o tem poroča Upravni enoti Maribor;
- Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije – da stalno (ali občasno) preverja osebe, ki prejemajo slovensko pokojnino v drugo državo;
- Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije – da občasno preverja, ali so prebivalci vključeni v zdravstveno zavarovanje in uporabljajo zdravstvene storitve v Sloveniji (neuporaba zdravstvenih storitev v Sloveniji s strani posameznikov, za katere se pričakuje, da jih bi uporabljali, je posredni znak, da oseba morda ne prebiva v Sloveniji);
- Statistični urad Republike Slovenije – da občasno preverja prebivalce, ki ne uporabljajo izobraževalnih storitev v Sloveniji, čeprav se zanje pričakuje, da jih bi uporabljali;
- Finančni urad Maribor – da preverja, ali so osebe, za katere se sumi, da ne prebivajo več v Sloveniji, davčni zavezanci v Sloveniji.

[3] Glej: http://www.southeast-europe.net/en/projects/approved_projects/?id=171.

Upravna enota Maribor bi nato v sodelovanju z Ministrstvom za notranje zadeve vnesla potrebne spremembe statusa osebe v Centralni register prebivalstva, kar bi pomenilo, da se oseba ne šteje več za prebivalca Mestne občine Maribor in Slovenije.

Ker občine niso dolžne opravljati vseh teh nalog, bi moralo Ministrstvo za javno upravo zavezati Upravno enoto Maribor (kot tudi druge upravne enote v Sloveniji), da jih izvaja za občine, ki so v njeni teritorialni pristojnosti.

Za predlagane aktivnosti, namenjene identifikaciji izseljenih, a neodjavljenih slovenskih državljanov in tujcev, bi bilo potrebnih nekaj zagonskih in stalnih investicij, za katere pa ni pričakovati, da bi predstavljale večjo težavo. Tako kratkoročni kot dolgoročni rezultati bi bili razvidni iz izboljšav v Centralnem registru prebivalstva, bolj realistične ocene števila izseljencev, boljšega ujemanja podatkov o mednarodnih migracijah in boljše baze podatkov za oblikovanje politik. Deležniki (še posebej oblikovalci politik) morajo biti dobro obveščeni in ozaveščeni o pomembnosti točnih podatkov o prebivalstvu za izvajanje svojih aktivnosti in učinkovitosti politik, ki jih oblikujejo. Za spodbujanje povratne migracije v Slovenijo so vsi podatki o osebah, ki so zapustile državo/občino, dobrodošli za pravilno opredelitev ciljnih skupin in oblikovanje ustreznih in privlačnih ukrepov kot spodbud za njihovo vrnitev v Slovenijo.

Ta predlog strukture upravljanja temelji na predpostavki, da je za Mestno občino Maribor pomembno imeti točne informacije o svojem prebivalstvu, toku priseljevanja in številu priseljencev, še posebej pa o povratni migraciji. Na Delavnici za razvoj vizije v okviru projekta YOUMIG je bila izpostavljena možnost, da ni tako, saj je število oseb s stalnim prebivališčem pomembno merilo za dodelitev sredstev državnega proračuna občinam. Posledično bi bil pristop od zgoraj navzdol, kjer bi se izkazal za primernega, v strukturi upravljanja morda boljša alternativa. V tej strukturi upravljanja bi institucije na nacionalni ravni imele glavno vlogo. Statistični urad Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve, Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije, Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti ter Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije bi usklajevali svoje aktivnosti na podlagi registrov, ki jih upravljajo, z namenom identificirati osebe, ki so zapustile državo, ne da bi se odjavile. Nekatere od teh institucij že izvajajo take aktivnosti, čeprav ne redno.

2.1.2. Manjkajoči podatki o stopnji izobrazbe in poklicu priseljencev

Priliv mladih in usposobljenih delavcev ima za posledico pridobivanje človeškega kapitala in posredno tudi gospodarsko rast in večjo produktivnost. Kljub temu pa ni samoumevno, da bodo visoko izobraženi priseljenci našli delo, ki ustreza njihovi izobrazbi in usposobljenosti. Izraz »tratenje možganov« (angl. »brain waste«) opisuje zaposlovanje visoko usposobljenih migrantov na nizko kvalificiranih in slabo plačanih delovnih mestih. Do tega prihaja zaradi velike razlike v plačah med ciljno državo in državo, iz katere migrant prihaja, kot tudi segmentacije trga dela države prejemnice. »Tratenje možganov« ovira potencialno pridobitev ciljne države zaradi priliva možganov in vodi do izkoriščanja. Prav tako so posledica znatni gospodarski stroški; »tratenje možganov« lahko zmanjšuje spodbude za izobraževanje in zmanjšuje možnosti »resničnega« priliva možganov (Fassmann, Gruber in Németh, 2018).

Proces izboljšanja razpoložljivosti in kakovosti kazalnikov v okviru projekta YOUMIG je pokazal, da so v Sloveniji podatki o poklicu zaposlenih priseljencev nezanesljivi. Ne samo, da je s tem v državi lahko neopaženo veliko »tratenje možganov«, prav tako država ne razpolaga z zanesljivimi podatki, ki so potrebni za oceno možnega priliva možganov. Zato je bil cilj projekta izboljšati podatke o poklicu in stopnji izobrazbe priseljencev. »Evalvacijsko poročilo o kazalnikih migracij mladih, vključno z opredelitvijo pomanjkljivosti« (Skoglund, 2018) razkriva, da tudi druge sodelujoče države v projektu YOUMIG nimajo zanesljivih podatkov za ta kazalnik. Samo Nemčija, Madžarska, Slovenija in v določeni meri Avstrija lahko zagotovijo bolj ali manj zanesljive podatke o petih najpogostejših poklicih priseljencev.

Nezanesljivost podatkov o poklicu zaposlenih priseljencev v Sloveniji (kot tudi drugih zaposlenih oseb) je posledica dejstva, da te podatke posredujejo delodajalci Zavodu za zdravstveno zavarovanje Slovenije in Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje brez kakršnega koli materialnega dokaza. Prav tako delodajalci niso dolžni sporočati spremembe v poklicu svojih zaposlenih, zaradi česar je zanesljivost podatkov še manjša, saj zaposleni lahko spremenijo poklic med daljšo zaposlitvijo pri istem delodajalcu.

Informacija o izobrazbi je vključena v Centralni register prebivalstva, a se ne zbira več ob prijavi prebivališča v Sloveniji, saj se ob tej priložnosti ni zahtevalo nobenega dokaza (zaradi česar je bila informacija lahko neverodostojna). Stopnja izobrazbe priseljencev, ki niso niti zaposleni niti vključeni v proces izobraževanja, ni nikjer registrirana. Slovenski strokovnjaki za statistiko menijo, da je pomanjkanje teh podatkov statistično pomembno. Poleg tega iskalci zaposlitve, ki so ekonomski ali politični migranti, pogosto ne navedejo svoje prave stopnje

izobrazbe, da ne bi bili preveč kvalificirani in posledično ne bi dobili bolj preprostega dela (brez zaposlitve/sredstev za preživljanje pa ne morejo ostati v Sloveniji).

V mnogih primerih so pravila, dolgotrajni postopki in visoki stroški uradnega potrjevanja spričeval razlog, da je registrirana dosežena stopnja izobrazbe migrantov nižja od dejansko pridobljene. Lahko se zgodi tudi, da zaposleni priseljenci ne morejo dokazati dosežene stopnje izobrazbe zaradi manjkajočih dokumentov, zahteve po dodatnih izpitih, da se jim prizna določena stopnja izobrazbe (kar je povezano s stroški teh izpitov) itd. V primeru, ko se priseljenci prijavljajo na Zavodu RS za zaposlovanje (ZRSZ) kot brezposelne osebe in še nimajo priznane stopnje izobrazbe (spričevala oz. diplome so izdane v tujini), se v sistem ne vnese dosežene stopnje izobrazbe, ampak najvišjo priznano. V primeru združitve družine, če se migrantovi družinski člani z dostopom do slovenskega trga dela ne prijavijo na ZRSZ, je edina informacija o njihovi izobrazbi tista, ki jo zagotovi delodajalec (in ki ni nujno pravilna) ob prijavi njihove zaposlitve. Enako velja za migrante, ki so državljani drugih držav članic EU. Le če so migranti vključeni v proces izobraževanja ali so končali izobraževanje v Sloveniji, se podatek o njihovi stopnji izobrazbe posodablja na letni ravni. Če končajo izobraževanje v tujini, se dosežena raven vpiše le, če je priznana v Sloveniji.[4]

Evropski statistiki so ohranili zbiranje informacij o poklicu samo v Anketi o delovni sili. Na Delavnici za razvoj vizije v okviru projekta YOUMIG strokovnjaki niso podprli ideje o zbiranju informacij o stopnji izobrazbe (in poklicu) priseljencev s pomočjo nacionalnih anket. Priseljenci pogosto spreminjajo svoj kraj bivanja, zato jih je težko zajeti v vzorcih anket. Prav tako se ne odzivajo na povabila za sodelovanje v anketah. Poleg tega je zelo verjetno, da so begunci (in mnogi drugi migranti) nadaljevali pot v drugo državo EU, tudi če imajo prijavljeno prebivališče v Sloveniji, saj je za veliko večino migrantov Slovenija le tranzitna država.

Zaradi vsega tega je bila vzpostavitev evidenc na način, ki bi zagotavljal točne podatke o stopnji izobrazbe in poklicu priseljencev, opredeljena kot izziv. Ker sta ta dva kazalnika pomembna za nacionalne, regionalne in lokalne organe oblasti kot oblikovalce politik na področju prebivalstva, migracij, gospodarstva, razvoja itd., tako v (potencialnih) državah pošiljateljicah kot v (potencialnih) državah prejemnicah, **priporočamo, da periodično posodabljanje podatkov o stopnji izobrazbe in poklicu zaposlenih.** Pobudo lahko prevzame ministrstvo, pristojno za delo ali izobraževanje, ali zainteresirana institucija na nacionalni ravni (ne nujno Statistični urad Republike Slovenije).

[4] To velja za vse državljane in ne samo za priseljence.

2.2. Področje intervencije št. 2

Tema migracije je medsebojno povezana s številnimi področji, spreminjanjem okolja v skupnosti, ki sprejema migrante, kakor tudi v skupnosti, iz katere migranti odhajajo, vplivom na strukturo prebivalstva, vplivom na gospodarski razvoj ter družbene in kulturne sisteme in potemtakem na politično vprašanje, kdaj države čutijo potrebo po nadzoru ali omejevanju migracijskih tokov (King, 2002).

Posledice migracij na lokaciji prejemanja in pošiljanja se ne razlikujejo le glede na vrsto migranta, temveč tudi z vidika možnosti za vrnitev v državo izvora, možnosti ponovne vključitve, kot tudi možnosti za ohranitev transnacionalnih vezi, uporabo medijev in interakcije z diasporo.

Z vidika EU je danes nujno, da ne poskušamo spremeniti obnašanja ljudi, da bi ostali tam, kjer so, ampak raje upravljati migracijo na način, ki uporablja mednarodno sodelovanje, ob upoštevanju interesov in ciljev vseh vpletenih: migrantov, držav izvora in držav pošiljateljic.

Na nacionalni in lokalni ravni migracija predstavlja medsektorsko temo, ki je po eni strani predmet diskusije sama po sebi, po drugi strani pa zaradi posledic, ki jih migracije prinašajo. V družbi z visokim deležem migracij, tako izseljevanja kot priseljevanja, migracije na različne načine vplivajo skoraj na vsa glavna področja politike.

Lokalna analiza stanja o transnacionalni migraciji mladih je bila pripravljena, da bi partnerjem projekta YOUMIG omogočila boljše razumevanje lokalnih procesov, povezanih z migracijo mladih, in boljši odziv na njene izzive.

Analiza za Mestno občino Maribor (Slovenija) je opredelila več področij izzivov. Nekateri od opredeljenih izzivov so izven neposrednega vpliva lokalne uprave, saj vprašanja ureja nacionalna zakonodaja, migracijska politika v Sloveniji pa je prepoznana kot zelo centralizirana. Za večino opredeljenih izzivov je pristojnih več ministrstev na nacionalni ravni, katerim so lahko priporočila nacionalnim politikam podlaga za uvajanje izboljšav.

Institucije na nacionalni ravni	Naloge ministrstva, ki so pomembne za področje migracije mladih
Ministrstvo za javno upravo	Ministrstvo za javno upravo kot horizontalno povezano ministrstvo pokriva več področij: • regulativni in organizacijski vidik javnega sektorja kot tudi usklajevanje politik upravljanja s človeškimi viri (HRM), • državno informatiko, • upravljanje premoženja v državni lasti, • boljšo ureditev in zmanjšanje upravnih bremen, • kakovost javne uprave, • lokalno samoupravo, • nevladne organizacije.
Ministrstvo za notranje zadeve	Zagotavlja storitve za tujce, ki želijo vstopiti v Republiko Slovenijo, tukaj živeti ali delati.
Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti	Ministrstvo opravlja naloge v naslednjih direktoratih in službah: • Sektor za delovna razmerja in pravice iz dela, • Direktorat za trg dela in zaposlovanje, • Direktorat za družino, • Direktorat za socialne zadeve, • Direktorat za invalide, vojne veterane in žrtve vojnega nasilja, • Sektor za enake možnosti.
Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo	Ministrstvo izvaja naloge na naslednjih področjih: • podjetništvo in konkurenčnost, • internacionalizacija, • regionalni razvoj.
Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport	Direktorat za predšolsko vzgojo in osnovno šolstvo opravlja naloge, s katerimi zagotavlja izvajanje dejavnosti na področju predšolske vzgoje, osnovnošolskega izobraževanja (ki vključuje tudi izobraževanje otrok s posebnimi potrebami in zagotavljanje posebnih pravic za pripadnike narodnih manjšin in etničnih skupnosti na področju predšolske vzgoje in osnovnega šolstva) in osnovnošolskega glasbenega izobraževanja. Center ENIC-NARIC je v Republiki Sloveniji pristojen organ za vrednotenje in priznavanje v tujini pridobljene izobrazbe in je nacionalni informacijski center za priznavanje kvalifikacij v skladu z Zakonom o ratifikaciji Konvencije o priznavanju visokošolskih kvalifikacij v evropski regiji. Služba za mednarodno sodelovanje in evropske zadeve zagotavlja ustrezno spodbujanje interesov Republike Slovenije v mednarodni skupnosti na področjih, ki sodijo v okvir pristojnosti Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ). Služba omogoča bilateralno sodelovanje in sodeluje pri pripravi meddržavnih okvirnih sporazumov in programov, pripravlja

	medresorske bilateralne programe sodelovanja ter zbira, evidentira in analizira nove pobude javnosti, zainteresirane za mednarodno sodelovanje.
Ministrstvo za zunanje zadeve	Ministrstvo predstavlja Republiko Slovenijo pri drugih državah in v mednarodnih organizacijah, spremlja mednarodne politične in gospodarske odnose ter je pristojno za razvoj odnosov Slovenije z drugimi državami in mednarodnimi organizacijami. Ministrstvo je pristojno za pogajanja z drugimi državami in mednarodnimi organizacijami, za predlaganje mednarodnih sporazumov v ratifikacijo in njihovo uradno arhiviranje. Ministrstvo prav tako spodbuja in usklajuje sodelovanje s tujino na političnem, gospodarskem, prosvetnem, kulturnem, znanstveno-tehničnem ter na drugih področjih.
Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu	Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu opravlja naloge, ki zadevajo slovensko manjšino v sosednjih državah ter slovenske zdomce in izseljence po svetu. Urad vzdržuje stalne stike s slovenskimi manjšinskimi, zdomskimi in izseljenskimi organizacijami; spodbuja njihovo kulturno, prosvetno, gospodarsko in drugo povezovanje z matično državo; organizira posvete, seminarje, natečaje itd.
Ministrstvo za finance	• Davki in carinske dajatve. • Spremljanje državne pomoči.
Ministrstvo za zdravje	• Preprečevanje tveganih vedenj in zasvojenosti. • Zmanjšanje neenakosti na področju zdravja. • Zakonodaja o voznikih. • Mreža na primarni, sekundarni in terciarni ravni. • Zdravstveno osebje. • Zasebna zdravstvena dejavnost. • Bolnikove pravice. • Humanitarne organizacije. • Poslovanje javnih zdravstvenih zavodov.

Priporočila, povezana z vprašanji, ki bi jih lahko obravnavala občina, so:

1. Zagotoviti pregled informacij za migrante glede različnih upravnih vprašanj;
2. Vzpostaviti podporno okolje za spodbujanje (samo)zaposlovanja za mlade in mlade migrante v Maribor;
3. Izboljšati odnos lokalnega prebivalstva do migrantov, ki se je zlasti poslabšal v času migrantske krize v obdobju 2015–2016.

Ker je zagotavljanje informacij prepleteno z aktivnostmi sistema »vse na enem mestu« (VEM) za mlade migrante, se 1. točka obravnava znotraj točke VEM, večinoma preko spletnega portala http://lifehackmaribor.si.

Pilotna aktivnost CWMB YOUMIG (http://www.mra.si/program-cwmb-youmig.html) je osredotočena na 2. točko *vzpostavljanja podpornega okolja*; deluje pa tudi kot središče za izmenjavo drugih izkušenj, povezanih z migracijami, s čimer se ustvarja podporno okolje za migrante, ki ne temelji na državi izvora ali narodnosti (kot na primer diaspora).

Vendar pa nobena od teh dveh dejavnosti ne more učinkovito spremeniti razmer v lokalni skupnosti, razen če obstaja institucionalna zaveza za spremembo. V ta namen bi bilo treba ustanoviti posebno občinsko delovno skupino, ki bi obravnavala vprašanja migracij mladih in jih usklajevala z nacionalnimi organi. Pri močno centraliziranem sistemu priporočamo strukturo od zgoraj navzdol, kjer bi Ministrstvo za javno upravo usklajevalo aktivnosti z organi v občinah, ki so pristojne za lokalno upravljanje (kar vključuje usklajevanje med nacionalno ravnijo in občinami – čeprav imajo posamezni uradi/pisarne v različnih občinah drugačno ime). Trenutno na občinski ravni ni pobud, ki bi zajemale ta vprašanja. Tudi vprašanje mladih, ki samo po sebi predstavlja medsektorsko vprašanje, je v Mestni občini Maribor zajeto le v okviru oddelka za kulturo in mladino in se težko odziva na potrebe skupin mladih, kaj šele posebnih podskupin mladih, kot so mladi migranti.

Po drugi strani pa brez posebnega organa, ki obravnava vprašanje znotraj lokalne skupnosti, ni ustrezne lokalne strategije, ki bi temeljila na podatkih o mladih migrantih. Ker finančno breme nalog, ki so jih občine po zakonu dolžne opravljati, povzroča znaten finančni primanjkljaj, se zdi malo verjetno, da bi se zagotovile dodatne nove storitve.

Izziv je zato vključevanje lokalne(-ih) skupnosti Slovenije (ene ali več občin) v reševanje medsektorskega vprašanja migracij mladih, ki ima velik vpliv na lokalni razvoj in prihodnje potrebe lokalnih skupnosti, vendar pa se z njim samo delno ukvarjajo obstoječe občinske strukture. Ko bo takšna struktura enkrat vzpostavljena, bo za to treba posodobiti podatke o migraciji mladih na območju, ki ga bi tovrstna služba pokrivala.

Ker je ta naloga strateškega pomena, tudi na območju preko občinskih meja, bi bilo smiselno, da bi se za reševanje teh vprašanj vzpostavila tudi medobčinska struktura. Za ta namen pa bi taka medsektorska struktura potrebovala oboje, financiranje in neposreden dostop do podatkov (ne le za pridobljene in redno objavljene podatke) v zvezi z migracijami.

Priporočilo je torej, da Ministrstvo za javno upravo vzpostavi novo medsektorsko službo, ki bo zajemala posamezne občine ali več občin, ki so pristojne za pripravo (med) občinskih strategij za vključevanje ranljivih ciljnih skupin (vključno z migranti in mladino) v lokalno(e) skupnost(i).

Literatura in viri

De Haas, H. (2005) »International migration, remittances and development: Myths and facts«, Third World Quarterly, 26: 1269–1284.

Fassmann, H., Gruber, E. in Németh Á. (2018) »Conceptual overview of youth migration in the Danube region«, YOUMIG Working Papers, št. 1. http://www.interreg-danube.eu/uploads/media/approved_project_public/0001/15/023b77a9e3182b62103adccd9b4bc4fc1f5c47c8.pdf (13. 2. 2019).

IER in MRA (2018) »Transnational testing of new and improved indicators«, YOUMIG output O4.3, Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, s prispevkom Mariborske razvojne agencije.

King, R. (1986) Return Migration and Regional Economic Problems, London: Routledge.

King, R. in Findlay, A. M. (2012) Student migration, v Martiniello, M. in Rath, J. (eds.), An Introduction to Migration Studies: European Perspectives, Amsterdam: Amsterdam University Press, str. 257–278.

Razpotnik, B. (2017) »Return migration of recent Slovenian emigrants«, Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

Skoglund, E. (2018) »Ocenjevalno poročilo glede kazalnikov migracij mladih, vključno z opredelitvijo primanjkljajev«, YOUMIG Deliverables 4.1.3 (na podlagi poročil, ki so jih posredovali partnerji projekta YOUMIG). http://www.interreg-danube.eu/uploads/media/approved_project_output/0001/17/3c56ceb82b0f2612667f818bdfd2a7244ba5dce5.pdf (13. 2. 2019).